

ЗМІСТ ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ ВПЛИВОМ

В статті на основі минулого та діючого законодавства України, надбань науки кримінального та кримінально-виконавчого права доводиться точка зору щодо відсутності у змісті покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом порядку відбування та виконання покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу.

В статті на основі прошлого и действующего законодательства Украины, достижений науки уголовного и уголовно-исполнительного права обосновывается точка зрения об отсутствии в содержании наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием порядка отбывания и исполнения наказания, общественно полезного труда, социально-воспитательной работы, общеобразовательного и профессионально-технического обучения, общественного воздействия.

The article is based on past and current legislation of Ukraine, the achievements of science criminal and criminal executive law has opinions about whether the content of sentences related to corrective labor influence the order of serving and execution of the sentence, socially useful labor, social and educational work, general and vocational education, public exposure.

Постановка проблеми. Розвиток кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, перегляд поглядів на проблему місця, ролі та змісту виправно-трудового впливу при застосуванні певних видів покарань до осіб, які вчинили злочини, доводять справедливність висловлення І. С. Ноя про те, що уявна ясність того чи іншого поняття аж ніяк не виключає необхідності його наукового визначення [1, с. 107], адже, як зауважує Л. М. Сумарокова, будь-які суспільні відносини є багатограничними, динамічними, тому і юридичні поняття, що відображають ці відносини, повинні бути системними і такими, що розвиваються, повинні постійно уточнюватись [2, с. 56]. Наведене в повній мірі стосується і необхідності уточнення змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом.

Актуальність проблеми. Сучасне кримінальне законодавство України, як і кримінально-виконавче законодавство України, не містить визначення поняття чи змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, хоча зазначена проблема має певну генезу доктринального обґрунтування та правового регулювання.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми покарання постійно привертали увагу вітчизняних і зарубіжних юристів і практичних працівників. Серед них варто виділити роботи З. А. Астемірова, М. М. Бабаєва, Л. В. Багрій-Шахматова, А. М. Бандурки, М. І. Бажанова, І. М. Гальперіна, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гуторової, Т. А. Денисової, Г. В. Дровосекова, Г. І. Забрянського, І. І. Карпеця, В. О. Меркулової, Г. М. Миньковського, Н. А. Мирошниченко, О. Є. Наташева, І. С. Ноя, А. А. Піонтковського, В. Ф. Пірожкова, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, В. М. Трубникова, А. П. Тузова, М. Д. Шаргородського, М. І. Хавронюка, Н. С. Юзікової та інших видатних вчених та практиків.

Метою статті є висвітлення ключових моментів змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та реалізацію ідеї поєднання покарання з виправно-трудовим впливом слід пов'язувати з радянською добою генезису держави і права в нашій країні. Як зазначали А. Є. Наташев та М. А. Стручков, покарання, пов'язанні з виправно-трудовим впливом, входять до загальної системи покарань за радянським кримінальним правом. Ними визнаються ті покарання, при відбуванні яких засуджений зазнає особливий виправний вплив, заснований на обов'язковій участі у суспільно-корисній праці [3, с. 37]. Аналогічні точки зору дещо раніше висловлювали Б. С. Утевський, Е. Г. Ширвіндт та деякі інші вчені.

Аналіз наукової літератури з проблеми, кримінального та виправно-трудового законодавства того часу свідчить про необхідність виділення двох, хоча і взаємопов'язаних, аспектів:

- 1) дослідження генезису проблеми у кримінально-правовій літературі і законодавстві;
- 2) дослідження генезису проблеми у роботах з виправно-трудового права і виправно-трудовому законодавстві.

У підручниках з кримінального права кінця 40-х початку 50-х рр. ХХ століття не порушуються проблеми визначення поняття, ознак та змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом. Взагалі, у цих джерелах відсутня класифікація покарань на пов'язанні та не пов'язанні з виправно-трудовим впливом.

Міри соціального захисту судово-виправного характеру [4, с. 4], тобто власне покарання за кримінальним законодавством того часу, у підручнику з кримінального права, виданого колективом авторів, до якого входили А. А. Герцензон, М. М. Ісаєв, А. А. Піонтковський, Б. С. Утевський (1948), поділялись на: а) покарання, які можуть призначатись тільки як основні; б) покарання, які можуть призначатись в якості самостійних мір, але можуть й поєднуватись з основними

мірами покарання як додаткові [5, с. 497]. Тільки на основні та додаткові класифікувались покарання у підручниках з радянського кримінального права за редакцією В. Д. Меньшагіна і З. А. Вишинської (1950) [6, с. 165] та за редакцією В. М. Чхиквадзе (1952) [7, с. 329-330].

В кримінальному законодавстві того часу термін «покарання, пов'язанні з виправно-трудовим впливом», теж не вживався.

Реформа кримінального та виправно-трудового законодавств кінця 50-х початку 70-х рр. ХХ ст. та наукові роботи певним чином спричинили і зміну уявлень про класифікацію покарань: в науковій літературі здійснюється не тільки поділ на покарання пов'язанні та не пов'язанні з виправно-трудовим впливом, а й відмічається спроба обґрунтування необхідності такої класифікації, визначення ознак, видів та змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом.

Так, в Основах теорії виправно-трудового права (А. Е. Наташев, Н. А. Стручков, 1967), науковці, взявши за критерій зміст певних видів покарань, в межах загальної системи покарань виділяють покарання, пов'язанні з виправно-трудовим впливом на засуджених.

В зв'язку з наведеним актуальною є теза Л. В. Багрії-Шахматова, висловлена ним стосовно змісту системи покарань: «Зміст системи покарань визначається тими головними задачами, які вирішує соціалістична держава на тому чи іншому етапі свого розвитку» [8, с. 56]. Припускаємо, що поряд із виправленням та перевихованням злочинців, приватною та загальною превенцією, велике значення для радянської держави мали і задачі розвитку економіки. До аналогічного висновку приходять і дослідники історії розвитку пенітенціарних установ [9, с. 45-46]. З іншого боку, за світоглядом радянських людей у соціалістичній державі праця займала особливе місце. Тому, не дивно, що ідеологічно вірним вважалося впровадження у суспільне життя в частині виправлення злочинців власне «трудового» елементу. Це знайшло свій вираз і в назві галузі законодавства та її змісті, де каральний і трудовий елементи були тісно пов'язані як засоби досягнення однієї мети – виправлення засуджених.

Підґрунтям для наведених висновків науковців стосовно необхідності виділення в системі покарань таких, що пов'язані з виправно-трудовим впливом, також став генезис виправно-трудового законодавства. Так, у першому виправно-трудовому законі – Виправно-трудовому кодексі РРФСР 1924 р. – вказувалось, що кодекс регулює порядок і умови виконання покарань у виді позбавлення волі і застосування мір виправно-трудового впливу на засуджених до даного виду покарання, а також виконання покарання у виді примусових робіт (в подальшому – виправні роботи). Поряд з правовим регулюванням виконання покарань у виді позбавлення волі та

виправно-трудоми робіт, у Виправно-трудоми кодексі РРФСР також здійснювалося правове регулювання виконання таких видів покарання як заслання, поєднане з виправно-трудоми роботами. Згідно ст. 24 КК Казахської РСР і ст. 25 КК Узбецької РСР, після реформи 1959-1961 рр., виконання заслання (а згідно ст. 24 КК Казахської РСР ще й вислання) поєднувалися з обов'язковим залученням до праці. В подальшому виправно-трудоми законодавство СРСР та союзних республік визнало заслання та вислання покараннями, пов'язаними з виправно-трудоми впливом [10, с. 68].

Таким чином, у нормах виправно-трудоми права як галузі законодавства знайшла реалізацію ідея поєднання покарання з виправно-трудоми впливом. Зокрема, у радянському виправно-трудоми законодавстві покарання у виді позбавлення волі, виправні роботи без позбавлення волі, заслання та вислання обов'язково поєднувалися з виправно-трудоми впливом.

Однак, незважаючи на істотне значення, яке відводилося виправно-трудоми впливу під час виконання покарань, а згідно ч. 2 ст. 1 Основ виправно-трудоми законодавства це були позбавлення волі, виправні роботи без позбавлення волі, заслання та вислання, подальше розширення предмету правового регулювання виправно-трудоми законодавства призвело до необхідності виділення і покарань, виконання яких не було пов'язано з виправно-трудоми впливом (Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з мірами виправно-трудоми впливу на засуджених) [11], а також інших заходів – умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці та умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці, – що в кінцевому підсумку викликало дискусію, а потім і перейменування галузі у кримінально-виконавче право [12, с. 54].

Отже, на підставі наведеного можна зробити висновок, що генезис кримінального та виправно-трудоми (кримінально-виконавчого) законодавств як взаємопов'язаних категорій однієї нормативної системи призвів до розділення покарань на пов'язані та не пов'язані з виправно-трудоми впливом. При цьому, важливою є та обставина, що саме у виправно-трудоми законодавстві містилася вказівка на застосування виправно-трудоми впливу до засуджених при відбуванні ними певних видів покарань.

Разом з цим формування і назва виправно-трудоми права як галузі законодавства з наголосом на виправно-трудоми вплив не залишили поза увагою науковців проблеми покарань, не пов'язаних з виправно-трудоми впливом на засуджених. Зокрема, Л. В. Багрій-Шахматов в роботі «Система кримінальних покарань та виправно-

трудове право» частково звертає увагу і на необхідність узгодження концептуальних аспектів впливу на засуджених при відбуванні покарань, не пов'язаних з виправно-трудовим впливом [13, с. 62-64], що в подальшому мало істотне значення для процесу реформування виправно-трудового права як галузі законодавства.

Аналізуючи підстави (критерії) класифікації покарань Л. В. Багрій-Шахматов і В. І. Гуськов вказують, що із системи покарань необхідно виділяти ті, котрі при виконанні поєднуються з виправно-трудовим впливом, при цьому в основу поділу покладено педагогічні критерії. Педагогічні критерії розуміються співавторами в тому сенсі, чи пов'язане те або інше покарання з процесом виховного впливу з боку держави (державний виховний вплив, що умовно іменується виправно-трудовим впливом), чи з процесом виховного впливу з боку радянської громадськості, її органів, організацій колективів трудящих та їх представників (громадський вплив і виховання).

Процеси виправно-трудового впливу та громадського впливу і виховання, маючи багато спільного за цілями і задачами, основними засобами та методами здійснення, в той же час, на думку вчених, суттєво відрізняються:

- процес державного (виправно-трудового) впливу припускає застосування до засуджених певними державними органами за участю громадськості таких основних засобів як праця, режим, політико-виховна робота, загальноосвітнє та професійне навчання з використанням при цьому напрацьованих виправно-трудовою педагогікою і практикою методів;

- процес громадського впливу і виховання є також особливим педагогічним процесом, але таким, що припускає застосування громадськістю різних мір громадського впливу та виховання стосовно засуджених та звільнених [14, с. 78-81, 85].

Наведені тези не позбавлені протиріч, не є безспірними, зокрема, аналогічна позиція Л. В. Багрій-Шахматова була піддана критиці А. А. Піонтковським, А. Е. Наташевим та Н. А. Стручковим, але практичне їх значення вбачається у тому, що висловлені думки обумовили необхідність приділення більшої уваги дослідженню власне змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом.

Класифікуючи покарання на пов'язані та не пов'язані з виправно-трудовим впливом, А. А. Піонтковський в основу класифікації ставив критерій характеру здійснюваного ними впливу. До покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, вчений відносив: позбавлення волі, заслання, вислання та виправні роботи без позбавлення волі.

Загальними ознаками цих покарань науковець визначав такі: всі вони є, як і будь-яке покарання, карою за вчинений злочин

і переслідують загальні цілі, поставлені радянським законом перед покаранням. Як і будь яке покарання, вони призначаються з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, особистості винного і обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Разом з тим, на думку А. А. Піонтковського, покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, особливо позбавлення волі, є більш суворими порівняно з іншими покараннями. Крім того, вони супроводжуються особливим педагогічним впливом, що посилює їх виховні можливості. В силу цього такі покарання застосовуються тоді, коли вчинений злочин, обставини справи і особистість злочинця свідчать про необхідність в той чи інший спосіб обмежити його права та піддати його саме такому впливу. Особливістю покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, є те, що при їх виконанні здійснюється постійний систематичний і специфічний – виправно-трудовий – вплив на засудженого. Складовою частиною виправно-трудового впливу є праця засуджених.

Процес виправно-трудового впливу, згідно уявлень вченого, базується на тих же принципових основах, що й будь-який інший виховний процес, але в той же час володіє певною специфікою:

- цей процес передбачає здійснення виховання при відбуванні покарання. В процесі виправно-трудового впливу примус виступає у формі, специфічній для кримінального покарання. Особливо чітко це проявляється в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі – ізоляції засудженого від суспільства. При цьому виховання, переконання обов'язково пов'язуються з примусом, який іноді стоїть на першому місці. У певних випадках використання засобів виховання забезпечується заходами примусу;

- виховний процес при виконанні покарання здійснюється відповідно до норм кримінального та виправно-трудового права, в поєднанні цих правових норм і педагогіки тощо [15, с. 64-66].

В цілому погоджуючись із справедливістю наведених А. А. Піонтковським тез, разом з цим вважаємо за необхідне внести деякі уточнення.

При аналізі покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, здійсненого науковцем, має місце констатація факту їх більшої суворості порівняно з покараннями, не пов'язаними з виправно-трудовим впливом. Складається думка, що власне виправно-трудовий вплив є тією ознакою, що визначає більшу суворість покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, аніж покарань, не пов'язаних з виправно-трудовим впливом. Однак, вважаємо, що у даному випадку не виправно-трудовий вплив визначає більшу суворість певних видів

покарань в порівнянні з іншими, а власне сутність, зміст та властивості цих покарань дозволяють їх характеризувати як більш суворі.

Стосовно суворості тих чи інших видів покарань в залежності від пов'язаності їх з виправно-трудовим впливом, також зазначимо, що в радянський період та й в період незалежності України, в систему покарань входила смертна кара. Зрозуміло, що смертна кара ніяким чином не поєднувалась ні реально, ні потенційно з виправно-трудовим впливом, хоча була найбільш суворим видом покарання. Тому пов'язування більшої суворості покарань власне з обставиною поєднання їх з виправно-трудовим впливом вважаємо безпідставним.

Ми приєднуємося до позиції А. А. Піонтковського в тій частині, що покарання, пов'язанні з виправно-трудовим впливом, будучи карою за вчинений злочин і, відповідно, маючи цілі, притаманні іншим видам покарання, поряд з цим володіють певною специфікою, пов'язаною з особливостями впливу на злочинця – це специфічний, заснований на праці, виправно-трудовий вплив, в зміст якого включаються і виховання, і навчання тощо.

Слід зазначити, що наведені тези, як впливає із наведеного вище, розділялись більшістю авторів. Особливо, що стосується праці – одного з основних елементів виправно-трудового впливу.

Разом з тим, необхідно вказати, що у кримінально-правовій і кримінально-виконавчій (виправно-трудовій) науках досить довгий час триває дискусія стосовно того, чи включати виправно-трудовий вплив у зміст покарання, чи ні. Більшість авторів дотримуються точки зору, відповідно до якої зміст покарання обмежується однією лише карою, у той час як виправно-трудовий вплив знаходиться за межами його змісту [16, с. 12-18; 17, с. 93; 18, с. 34-35; 19, с. 112-117; 20, с. 28-30; 21, с. 74, 77; 22, с. 5-8; 23, с. 48-49; 24, с. 89; 25, с. 69-75].

Суть міркувань прихильників цієї позиції полягає в тому, що покарання (кара) і виправно-трудовий вплив є відносно самостійними суспільними явищами, що мають різну правову природу; покарання повністю вичерпується каральними елементами, виправно-трудовий вплив є супутнім покаранню виховним, педагогічним процесом, що як би підсилює покарання при досягненні поставленої перед ним мети виправлення. В. О. Уткін, в зв'язку з наведеним, визначав заходи виправно-трудового впливу як застосовувані до засуджених (судимих) некаральні виховні заходи, що мають на меті безпосереднє їх виправлення [26, с. 64].

Покарання і виправно-трудовий вплив є хоча й взаємопов'язаними, але різними правовими категоріями: 1) змістом покарання не охоплюється виправно-трудовий вплив; 2) покарання реалізується на підставі норм кримінального права, а виправно-трудовий вплив регламентовано

кримінально-виконавчим (раніше – виправно-трудовим) правом. І хоча, на перший погляд, є певна «схожість» «у формі» примусу при застосуванні виправно-трудового впливу та покарання (А. А. Піонтковський), однак різна правова природа виправно-трудового впливу та покарання не дозволяє ототожнювати ці явища як за формою, так, очевидно, і за змістом; 3) за допомогою виправно-трудового впливу не вирішується питання завдання кари злочинцеві і не досягаються цілі покарання, крім мети виправлення засудженого.

Ми розділяємо наведені тези, тим більше що у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України [27] (далі – КВК України) вони знайшли, хоча і з певними відмінностями, своє відображення. Так, згідно ст. 5 КВК України, одним із принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань є поєднання покарання з виправним впливом, а відповідно до ч. 3 ст. 6 КВК України порядок відбування та виконання покарання, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив визнані основними засобами виправлення засуджених.

Тобто, кримінально-виконавче законодавство України однозначно вирішує проблему розмежування покарання і виправного впливу. Разом з тим, визнання суспільно-корисної праці, поряд з іншими, що охоплюються змістом виправно-трудового впливу, засобом виправлення засуджених та обов'язкове застосування праці при відбуванні певних видів покарань, свідчить про доречність та необхідність вживання поняття та здійснення класифікації покарань на пов'язанні та не пов'язанні з виправно-трудовим впливом. Виконання засудженими при відбуванні певних видів покарань суспільно-корисної праці та застосування до них інших засобів виправно-трудового впливу направлено на досягнення мети їх виправлення.

Висновки. З огляду на вказане, у зміст покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, не слід включати виправно-трудовий вплив (порядок відбування та виконання покарання, суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив), так як він не охоплюється поняттям покарання, а існує у поєднанні з ним. Подальші наукові розробки вбачаються у з'ясуванні проблемних питань застосування покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом.

Література:

1. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1962. – 156 с.
2. Сумарокова Л. М. Основи логіки: навч. посіб. / Л. М. Сумарокова. – 2-е вид., перероб. та доп. – О. : Юрид. л-ра., 2003. – 240 с.

3. Наташев А. Е. Основы теории исправительно-трудового права / А. Е. Наташев, Н. А. Стручков. – М. : Юрид. лит., 1967. – 190 с.
4. Уголовный кодекс УССР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г и с приложением общесоюзных актов уголовного законодательства. – М. : Госюриздат, 1950. – 128 с.
5. Уголовное право. Общая часть: допущен Министерством высшего образования в качестве учебника для юридических институтов и юридических факультетов / [А. А. Герцензон, М. М. Исаев, А. А. Пионтковский и др.]; под науч. ред. В. Д. Меньшагина; Всесоюз. ин-т юридических наук М-ва юстиции СССР. – 4-е изд., перераб. – М. : Юрилич. изд-во Минюста СССР, 1948. – 575 с.
6. Советское уголовное право / ред.: В. Д. Меньшагин, З. А. Вишинская. – М. : Госюриздат, 1950. – 520 с.
7. Советское уголовное право: Часть общая / под ред. проф. В. М. Чхиквадзе. – М. : Госюриздат, 1952. – 511 с.
8. Багрий-Шахматов Л. В. Совершенствование системы наказаний в связи с изменениями в уголовном законодательстве / Л. В. Багрий-Шахматов // Теоретические и практические проблемы нового уголовного законодательства: сб. науч. трудов. – М. : Всес. ин-т по изуч. причин преступности и разработке мер предупрежд. преступности, 1985. – С. 55-58.
9. Ягунов В. Д. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування / Д. В. Ягунов. – О. : Вид. Чабаненко Ю. А., 2006. – 444 с.
10. Стручков Н. А. Исправительно-трудовое или уголовно-исполнительное право / Н. А. Стручков // Советское государство и право. – 1979. – № 1. – С. 68-75.
11. Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з мірами виправно-трудового впливу на засуджених // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1983. – № 12. – Ст. 175.
12. Журавлев М. П. О взаимосвязи уголовного и исправительно-трудового законодательства / М. П. Журавлев // Теоретические и практические проблемы нового уголовного законодательства: сб. науч. трудов. – М. : Всес. ин-т по изучению причин преступности и разработке мер предупреждения преступности, 1985. – С. 52-55.
13. Багрий-Шахматов Л. В. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право: учеб. пособие / Л. В. Багрий-Шахматов. – М. : ВШ МВД СССР, 1969. – 77 с.
14. Багрий-Шахматов Л. В. Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний / Л. В. Багрий-Шахматов, В. И. Гуськов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1971. – 108 с.
15. Курс советского уголовного права. В 6-ти томах. Ред. кол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1970. – Т. 3. – 350 с.

16. Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право» / А. Л. Ременсон. – Томск, 1965. – 60 с.
17. Наташев А. Е. Новые работы по исправительно-трудовому праву / А. Е. Наташев // Социалистическая законность. – 1963. – № 10.
18. Стручков Н. А. Проблемы науки исправительно-трудового права в свете нового исправительно-трудового законодательства / Н. А. Стручков. – М. : Высшая школа МВД СССР, 1972. – 248 с.
19. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью / Н. А. Стручков. – Саратов : Изд. -во Сарат. ун-т, 1978. – 288 с.
20. Свиридов С. К. Сущность и предмет стадии исполнения приговора / С. К. Свиридов. – Томск : Томск. ун-т, 1978. – 220 с.
21. Смирнов Л. Н К вопросу о теоретических основах советского исправительно-трудового законодательства / Л. Н. Смирнов, С. Г. Новиков // Советское государство и право. – 1964. – № 4. – С. 74-77.
22. Советское исправительно-трудовое право. Общая часть: учебник для слушателей ВУЗов МВД СССР / под ред. Н. А. Стручкова, И. В. Шмарова, И. А. Сперанского. – М. : Академия МВД СССР, 1977. – 307 с.
23. Уголовно-исполнительное право (теоретические и практические аспекты исполнения наказаний в отношении некоторых категорий осужденных): учеб. пособие / сост. В. А. Сушко. – О. : Астропринт; ОИУМ; ОИПП, 1998. – 240 с.
24. Уголовно-исполнительное право России: учебник / под ред. В. И. Селиверстова. – М. : Юрист, 2000. – 576 с.
25. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. О. Корчинський, С. Я. Фаренюк, В. Б. Василюк; за заг. ред. О. М. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.
26. Уткин В. А. Наказание и исправительно-трудовое воздействие / В. А. Уткин. – Томск : Изд-во Томск. ун-та., 1984. – 189 с.
27. Кримінально-виконавчий кодекс України// Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – ст. 21.